

komunizem razvojna smer prihodnosti. Naj pridejo v Berlin. Spet drugi trdijo, da bi lahko v Evropi in drugod sodelovali s komunisti. Naj pridejo v Berlin. Nekateri celo menijo, da je komunizem sicer slab sistem, vendar nam omogoča gospodarski napredek. Naj pridejo v Berlin. Svoboda ima veliko pomanjkljivosti in tudi demokracija ni popolna, toda nikoli nam ni bilo treba postaviti zidu, da bi zadržali naše ljudi in jim preprečili, da bi nas zapustili. [...] Vsi svobodni ljudje, kjer koli živijo, so prebivalci Berlina in zato kot svoboden človek ponosno pravim: ‚Ich bin ein Berliner‘.«* Razmisli, zakaj se je ameriški predsednik razglasil za Berlinčana in zakaj je uporabil primerjavo z rimskim državljanom. Pojasni, kako je razumel svobodo in kaj je pravzaprav želel povedati Zahodnim Berlinčanom in svetu s tem govorom.

* Igor Antič: *Znameniti govori*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2009, str. 299–300.

Poleg nemškega vprašanja sta hladno vojno zaostrovali tudi tržaško in avstrijsko vprašanje

V prvem povojnem desetletju sta bili evropski krizni žarišči tudi Trst in Avstrija, ki sta se neposredno dotikali tudi jugoslovanskih oziroma slovenskih meja. **Tržaško vprašanje** se je razpletlo oktobra 1954 s podpisom Londonskega memoranduma, s katerim je bila cona A Svobodnega tržaškega ozemlja s Trstom in okolico priključena Italiji, cona B, ki je zajemala slovensko in hrvaško Istro, pa Jugoslaviji (glej tudi str. 219).

Malo pozneje je bilo rešeno tudi **avstrijsko vprašanje**. Avstrija je bila leta 1945 tako kot Nemčija razdeljena na štiri zasedbena območja (glej Vir 1), podobno kot Berlin pa je bil razdeljen tudi Dunaj. Pogajanja o Avstriji so trajala dobro desetletje, maja 1955 pa je bila na Dunaju podpisana pogodba o ustanovitvi neodvisne in demokratične Avstrije, imenovana tudi Avstrijska državna pogodba. Z njo je bila Avstrija obnovljena kot suverena država v mejah pred priključitvijo Nemčiji leta 1938, formalno pa ni pripadala niti zahodnemu niti vzhodnemu bloku, temveč je morala razglasiti trajno nevtralnost.

Mejni prehod med Italijo in Svobodnim tržaškim ozemljem blizu Devina v začetku petdesetih let

Zasebna zbirka

Sem na cilju?

- Kako so zavezniki po drugi svetovni vojni razdelili Nemčijo?
- Pojasni vzroke za prvo berlinsko krizo in njene posledice.
- Opiši temeljne razlike med Vzhodno in Zahodno Nemčijo.
- Pojasni, zakaj je prišlo do druge berlinske krize in kakšen je bil njen razplet.
- Zakaj je bila Nemčija glavno krizno žarišče v Evropi?
- Kako sta se razpletli tržaško in avstrijsko vprašanje?

Ključ do znanja

- Predstavi italijanski iredentizem. Kako je vplival na italijansko politiko in odnos do drugih narodov? Pomagaj si z *Zgodovino 3*.
- V obliki miselnega vzorca predstavi glavne značilnosti fašizma.

Glavna sredstva italijanske raznarodovalne politike

Prepoved slovenskih organizacij (političnih, kulturnih in gospodarskih)

Prepoved uporabe slovenščine v javnosti

Italijanizacija šolstva

Poitalijančenje krajevnih imen ter osebnih imen in priimkov

Načrtno spodkopavanje slovenskega gospodarstva

Izseljevanje slovenskih izobražencev, uradnikov, kasneje celo malih kmetov

Požgan slovenski Narodni dom v Trstu. Zgrajen je bil med letoma 1901 in 1904 po načrtih arhitekta Maksa Fabianija. Fašisti so kasneje napadli in požgali še nekatere druge zgradbe (tiskarne, šole, župnišča, delavske in kulturne domove).

Hinko Nučič, 13. julij 1920, Slovenski gledališki inštitut, Ljubljana

166

O usodi slovenskega ozemlja na zahodu je odločil Londonski sporazum

Država SHS se tako politično kot tudi vojaško ob koncu vojne ni mogla upreti italijanskim ozemeljskim zahtevam. Italija je namreč ob umiku avstro-ogrskih enot v skladu z Londonskim sporazumom (tudi memorandum) iz leta 1915 zasedla skoraj tretjino slovenskega ozemlja, Istro in kvarnerske otoke.

Meja med Kraljevino SHS in Kraljevino Italijo je bila določena 12. novembra 1920 s podpisom **Rapalske mirovne pogodbe**. Toda nobena stran ni bila zadovoljna: italijanska zato, ker ni dobila Dalmacije, jugoslovanska pa, ker je na italijanski strani meje ostalo okoli 340.000 Slovencev (30 odstotkov celotnega naroda) in 160.000 Hrvatov. Nezadovoljstvo se je v naslednjih letih kazalo tudi v napetih odnosih med državama. Leta 1924 je npr. Kraljevina Italija pridobila Reko, ki naj bi sicer po določenih Rapalske mirovne pogodbe ostala neodvisna mestna država (glej Vir 2 na str. 161).

Italijanske obljube po podpisu Rapalske pogodbe

Vir 6

»Zavedali so se takrat Italijani, kaj so nam vzeli, in njih usta so bila polna sladkosti in medu. Njihovi državniki so takrat vsemu svetu izjavljali: ‚Prevzeli smo nekaj sto tisoč Slovanov. Tem Slovanom, ki jim je v ostalem dana prilika, da ostanejo v neposredni zvezi s svojimi prirodnimi – čeprav seveda italijanskimi središči – Trstom in Gorico, bomo zagotovili najširšo jezikovno in kulturno svobodo. To bo za nas častna dolžnost in čin politične modrosti. Zato smo prepričani, da se bodo kmalu počutili zadovoljni, da pripadajo velesili, ki bo oprta na svojo brezprimerno kulturo, z največjo pažnjo varovala njihovo kulturno življenje.«

Učiteljski tovariš, 17. november 1932

Raziskujem z viri

- Članek je bil izdan leta 1932, ko so Slovenci v Italiji doživljali močne raznarodovalne pritiske. Kakšne obljube je italijanska stran ob podpisu Rapalske pogodbe dala Slovincem?
- Primerjaj obljube italijanske strani s tistimi, ki jih je Avstrija dala koroškim Slovincem. Ugotovi podobnosti in razlike.
- Kako sta Italija in Avstrija izpolnjevali določila pogodb? Odgovor podpri z zgodovinskimi dokazi.

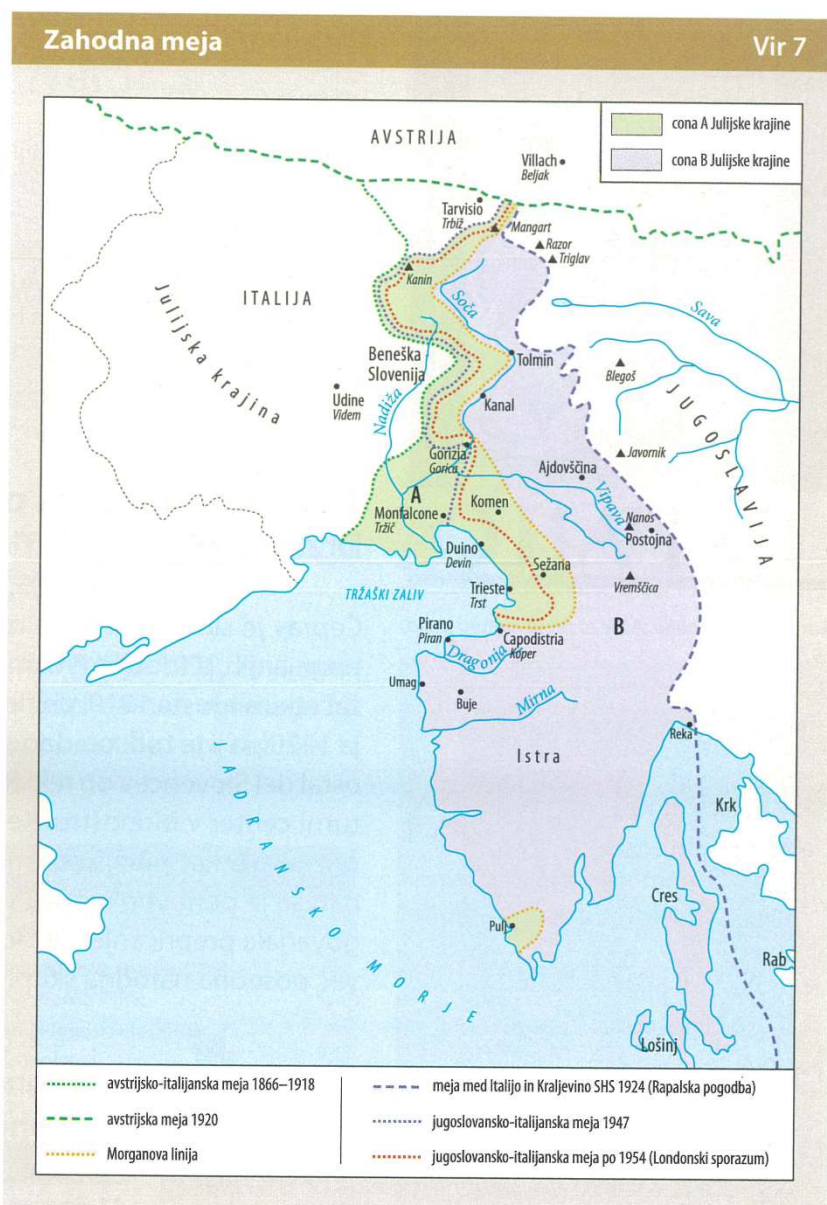
Raznarodovalne pritiske (omejevanje političnega in kulturnega udejstvovanja) nad Slovenci, ki so po koncu prve svetovne vojne živeli pod Kraljevino Italijo, so italijanske oblasti izvajale že pred vzponom fašizma. Dopusčale so tudi nasilje fašističnih skvadrstov, ki so napadali slovenske organizacije in pretepali njihove člane. 13. julija 1920 so v Trstu

požgali osrednjo kulturno ustanovo tržaških Slovencev – Narodni dom in še okoli deset stavb ter tako na simboličen način nakazali, kakšno usodo bodo Slovenci doživeli pod italijansko nadoblastjo.

Fašizem je tudi sicer vedno bolj vplival na usodo Slovencev v Italiji. Podružnica fašističnega gibanja je bila v Trstu ustanovljena aprila 1919, gibanje pa je svoj vpliv hitro razširilo po celotni Julijski krajini. Konec leta 1920 je začelo tiskati svoje glasilo, hkrati pa je strmo naraščalo število njegovih pripadnikov. Fašizem ni priznaval manjšin in slovensko raso obravnaval kot manjvredno (it. *sciavi*, »sužnji«).

Raznarodovalnim pritiskom so se poskušale upreti slovenske politične stranke, vendar so italijanske oblasti močno omejile njihovo delovanje. Leta 1928 so nato dokončno prepovedali vse stranke, razen fašistične. Od tedaj so se Slovenci organizirali tajno. Ker so fašistične oblasti zadnjo prepreko pri raznarodovalnem procesu videle v slovenskih duhovnikih, so jih strogo nadzorovale in preganjale.

Italijanskim asimilacijskim pritiskom se je najodločneje uprla slovenska in hrvaška mladina, ki se je povezala v tajno organizacijo TIGR (Trst, Istra, Gorica, Reka), ter kot odgovor na italijansko nasilje začela izvajati atentate, sabotaže in jugoslovanski vojski posredovala informacije o italijanski obmejni obrambi. V primeru izbruha vojne med Kraljevino Italijo in Kraljevino SHS so bili člani TIGR-a pripravljani na gverilsko bojevanje. Italijanske oblasti so TIGR poskušale razbiti in proti njegovim članom leta 1930 in 1941 izvedle dva sodna procesa, na katerih je bilo več pripadnikov gibanja obsojenih na smrt.

Raziskujem z viri

- Kaj je za Slovence pomenil podpis Londonskega sporazuma? Kdaj je bil podpisan? Kako je po tvojem mnenju vplival na odnose med Državo SHS in Kraljevino Italijo ob koncu prve svetovne vojne? Pomagaj si z *Zgodovino 3*.
- Iz zemljevida razberi, katera slovenska območja so po podpisu Rapalske pogodbe pripadla Kraljevini Italiji.
- Ugotovi spremembe, ki jih je med Slovence prineslo življenje pod italijansko nadoblastjo.
- Ali se je slovensko-italijanska meja še kdaj spremenila?
- Kdaj se je oblikovala zahodna etnična slovenska meja? Glej *Zgodovino 2*.

Ključne besede:

pariški mirovni sporazumi
zahodna meja
Svobodno tržaško ozemlje
Londonski memorandum
Osinski sporazumi
Avstrijska državna pogodba
slovenski izseljenci in zdomci
madžarska manjšina
italijanska manjšina

Kako so po koncu druge svetovne vojne vzpostavili meje?

Reševanje vprašanja slovenske zahodne meje je bilo izjemno težavno

Podobno kot po koncu prve svetovne vojne so tudi ob koncu druge ostala nerešena nekatera mejna vprašanja, zato je bila med julijem in oktobrom 1946 sklicana mednarodna mirovna konferenca v Parizu. Na njej so kot glavne zmagovalke nad nacizmom in fašizmom imele vodilno vlogo Združene države Amerike, Velika Britanija, Sovjetska zveza in Francija. Sklepne pogodbe, t. i. **pariški mirovni sporazumi**, so bile sklenjene 10. februarja 1947, med podpisniki pa je bila tudi Jugoslavija.

Pri reševanju odprtih mejnih vprašanj je slovensko ozemlje zasedalo posebno mesto, saj je ležalo na stiku med vzhodnim in zahodnim blokom. Kljub težnjam, da bi po koncu vojne vsi Slovenci in Hrvati živeli v eni državi, so že v času vojne zavezniki sklenili, da bo Avstrija obnovljena v mejah izpred anšlusa (torej v mejah, ki jih je imela od koroškega plebiscita 1920). Hkrati je ostala nespremenjena tudi meja z Madžarsko. Posledično je slovenska oziroma jugoslovanska stran ves napor usmerila v reševanje vprašanja zahodne meje.

V času zaključnih vojaških akcij druge svetovne vojne je jugoslovanska vojska zasedla večino Julijske krajine in Trst, vendar je to območje pod pritiskom zaveznikov nato zapustila ter se umaknila za t. i. Morganovo linijo (glej str. 167).

Zaradi reševanja razmejitve med Jugoslavijo in Italijo ter pripadnosti Trsta so zavezniki območje nekdanje Julijske krajine razdelili na cono A (zahodni del), ki je bila pod nadzorom zahodnih zaveznikov, in cono B (vzhodni del), ki je bila pod vojaško upravo jugoslovanske vojske. Ker sta si cono A želeli priključiti tako Italija kot Jugoslavija, sta se v njej izoblikovala dva tabora: projugoslovanski in proitalijanski.

Dva tabora sta se izoblikovala tudi med velesilami. Medtem ko je Sovjetska zveza pri reševanju mejnih vprašanj podpirala Jugoslavijo, sta Italijo podpirali Velika Britanija in Združene države Amerike. V Parizu so velesile sklenile, da mora razmejitev med Italijo in Jugoslavijo potekati tako, da

Raziskujem z viri

Ob zemljevidu na str. 167 pojasni, kako je bila razdeljena Julijska krajina po koncu druge svetovne vojne in pred podpisom pariških mirovnih sporazumov. Kam je spadal Trst? Primerjaj potek jugoslovansko-italijanske meje letoma 1924 in 1947 ter predstavi spremembe. Kako so te spremembe vplivale na Slovence?

projugoslovanski tabor

Slovenci, del italijanskega delavstva, ki je v socialistični Jugoslaviji videl boljšo prihodnost

proitalijanski tabor

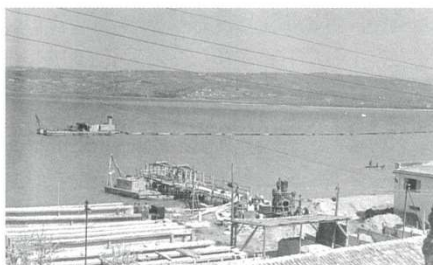
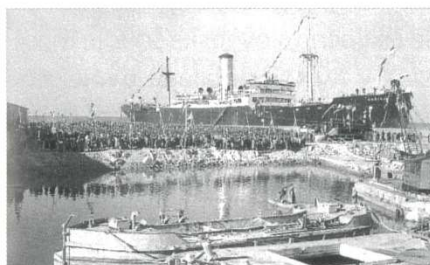
tradicionalne italijanske politične stranke

bi v obeh državah ostalo približno enako število pripadnikov manjšin. S podpisom pariških mirovnih sporazumov je Jugoslaviji pripadla večina Primorske in Istre ter kvarnerski otoki, na narodnostno najbolj mešanem območju pa je bilo ustanovljeno t. i. **Svobodno tržaško ozemlje** pod nadzorom Varnostnega sveta OZN.

Svobodno tržaško ozemlje (STO) je obsegalo obalno območje od Devina do Novigrada, ki mu je pripadal tudi ozek pas zaledja. Uradna jezika sta bila italijanski in slovenski, v nekaterih delih tudi hrvaški. Ozemlje STO je bilo razdeljeno na cono A pod anglo-ameriško vojaško upravo in cono B pod vojaško upravo Jugoslavije. Predvsem iz cone B STO se je italijansko prebivalstvo nato izseljevalo.

Ko se je konec štiridesetih let 20. stoletja Jugoslavija zaradi spora s Sovjetsko zvezo (glej str. 82 in 223–224) začela približevati Zahodu, so bile dane možnosti za dokončno rešitev mejnega vprašanja na območju STO. Pogovori o novi meji so bili končani leta 1954 s podpisom **Londonskega memoranduma**, pri čemer je Jugoslavija dobila celotno ozemlje cone B in majhen del ozemlja cone A. Kljub podpisu Londonskega memoranduma sta Italija in Jugoslavija mejo na tem območju dokončno zakoličili šele leta 1975 s podpisom t. i. **Osimskih sporazumov**. Z osamosvojitvijo Slovenije leta 1991 je razmejitev, določena v Osimskih sporazumih, postala tudi uradna meja med Slovenijo in Italijo.

Svobodno tržaško ozemlje (1947–1954) Vir 1

S priključitvijo koprskega okraja je Slovenija dobila izhod na odprto morje. Zaradi izgube Trsta kot najpomembnejšega pristanišča v regiji je Jugoslavija v Kopru začela graditi novo pristanišče – Luko Koper. Gradnja in odprtje Luke Koper, 12. december 1958, Pokrajinski muzej Koper, Kidričeva 19, Koper

V Italiji je ostala številčna slovenska manjšina

Ker je anglo-ameriška vojaška uprava odpravila fašistično zakonodajo, se je položaj **slovenske manjšine v Italiji** izboljšal. Na področju šolstva so bile ustanovljene slovenske ljudske in nekatere srednje šole, s tem pa je bilo omogočeno tudi ohranjanje slovenskega jezika. Znova je bilo omogočeno tudi delovanje slovenskih kulturnih društev. Središče kulturnega življenja je bil Trst, v katerem so oživel slovensko gledališče, študijska knjižnica, časopisi in politične organizacije. Leta 1964 je bil v Trstu odprt Kulturni dom, ki ga je Italija zgradila kot nadomestilo za leta 1920 požgani Narodni dom. Ta je bil leta 2020 simbolno vrnjen slovenski skupnosti.

Raziskujem z viri

- Katera ozemlja so bila vključena v STO?
- Kje je potekala meja med italijanskim in jugoslovanskim delom STO?
- V katero območje je spadal Trst?
- Od kdaj do kdaj je obstajalo STO?

Kulturni dom v Trstu je po požigu Narodnega doma postal središče slovenskega kulturnega življenja, saj v njem deluje Slovensko stalno gledališče.

Fotodokumentacija *Deja*

S podpisom Londonskega memoranduma 1954 se je Italija zavezala, da bo spoštovala manjšinske pravice Slovencev. V praksi tega v naslednjih letih ni dosledno upoštevala, zlasti na področju pravice do uporabe slovenščine v javnih ustanovah in na sodiščih. *Zaščitni zakon za Slovence v Italiji*, torej za slovensko manjšino, je bil v italijanskem parlamentu sprejet šele leta 2001.

Položaj koroških Slovencev je natančneje opredelila Avstrijska državna pogodba

7. člen Avstrijske državne pogodbe, 1955

Vir 2

1. »Avstrijski državljani slovenske in hrvaške manjšine na Koroškem, Gradiščanskem in Štajerskem uživajo iste pravice pod enakimi pogoji kot vsi drugi avstrijski državljani, vključno s pravico do lastnih organizacij, zborovanj in tiska v svojem lastnem jeziku.
2. Avstrijski državljani slovenske in hrvaške manjšine na Koroškem, Gradiščanskem in Štajerskem imajo pravico do osnovnega pouka v slovenskem ali hrvaškem jeziku in do sorazmernega števila lastnih srednjih šol [...].
3. V upravnih in sodnih okrajih Koroške, Gradiščanske in Štajerske s slovenskim, hrvaškim ali mešanim prebivalstvom je slovenski ali hrvaški jezik dovoljen kot uradni jezik dodatno k nemškemu. V takih okrajih bodo označbe in napisi topografskega značaja prav tako v slovenščini ali hrvaščini kot v nemščini.
4. Avstrijski državljani slovenske in hrvaške manjšine na Koroškem, Gradiščanskem in Štajerskem so udeleženi v kulturnih, upravnih in sodnih ustanovah v teh pokrajinah pod enakimi pogoji kot drugi avstrijski državljani.
5. Dejavnost organizacij, ki merijo na to, da odvzamejo hrvaškemu ali slovenskemu prebivalstvu njegov značaj ali pravice kot manjšine, se mora prepovedati.«

Tudi za slovensko manjšino v Avstriji se je položaj po koncu druge svetovne vojne izboljšal. Pravice manjšine so bile zapisane v temeljni dokument povojne Avstrije, t. i. **Avstrijsko državno pogodbo** (ADP; 1955), in sicer v 7. členu.

Skladno z določili ADP je slovenska manjšina dobila dvojezične šole in napise, hkrati pa pridobila tudi pravico do sorazmernega števila šol v slovenskem jeziku. Temu je nasprotoval del nemškega prebivalstva. Za razliko od Italije, kjer so obstajale izključno slovenske šole, je manjšina v Avstriji dobila le dvojezične šole. Tudi država sama se ni držala določil ADP in je postopno odpravljala dvojezično šolstvo. Slovensko manjšino je nato v letu 1983 razjel predlog uvedbe ločenih osnovnih šol, ki so ga mnogi razumeli kot željo oblasti, da Slovence degradira v drugorazredne državljane.

Raziskujem z viri

- Predstavi določila 7. člena Avstrijske državne pogodbe. Kaj je ta člen zagotavlja slovenski manjšini?
- Katero manjšino ob slovenski člen še obravnava?

»Mali Triglav« (skala s Triglava), simbol slovenstva v Andovcih, Porabje

220

Položaj slovenske manjšine na Madžarskem se je izboljšal

Slovenem, ki so po koncu prve svetovne vojne ostali na **Madžarskem**, je država leta 1945 priznala status **narodne manjšine**. S tem je bilo porabskim Slovenem omogočeno šolanje v maternem jeziku, uporaba slovenščine na sodiščih in uvedba dvojezičnih napisov. Kljub temu je v naslednjih desetletjih število porabskih Slovencev padalo, tudi zaradi slabega ekonomskega položaja njihovega naselitvenega območja in posledičnega izseljevanja.